

ŽEMĖS ŪKIO STATISTIKOS RAIDA

Doc. dr. Viktoras Vaikutis
Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas
Tel. (8 5) 261 8145
El. p. viktoras@laei.lt

Aniceta Šapolienė
Statistikos departamento Žemės ūkio ir
aplinkosaugos statistikos skyriaus vedėja
Tel. (8 5) 236 4923
El. p. aniceta.sapoliene@stat.gov.lt

ĮVADAS

Per 90 metų Lietuvos žemės ūkis ir žemės ūkio statistika nuėjo sudėtingą kelią. 50 metų Lietuva buvo netekusi valstybinio savarankiškumo. Ne kartą buvo keičiama žemės ūkio administravimo sistema, ūkininkavimo organizacinės formos. Antrasis pasaulinis karas, prievartinės pertvarkos okupuotoje Lietuvoje padarė daug žalos Lietuvos žemės ūkiui. Ir atkūrus nepriklausomybę vykusį pertvarka turėjo sunkių padarinių žemės ūkiui. Visa tai atspindi statistika.

Žemės ūkio statistika gyvuoja nuo 1918 m. susikūrusios pirmosios Lietuvos Respublikos. Lietuvos taryba 1918 m. vasario 16 d. paskelbė, kad atkuriamą nepriklausoma demokratiniiais pagrindais tvarkoma Lietuvos valstybė. 1918 m. lapkritį pradėjo dirbti Laikinoji Lietuvos Vyriausybė, buvo įsteigtos ministerijos. Lietuvoje buvo įkurta 20 apskričių. Prieš 90 metų buvo įsteigtas Bendrosios statistikos departamentas prie Prekybos ir pramonės ministerijos.

Valstybei tvarkyti reikėjo statistinių duomenų. 1920 m., pasirašius statistikos darbo organizavimo projektą, Lietuvoje įsteigtas Centralinis statistikos biuras prie Finansų ministerijos ir Nuolatinė statistikos komisija. Centralinis statistikos biuras atliko techninio pobūdžio darbus, o Nuolatinė statistikos komisija, sudaryta iš Centralinio statistikos biuro vadovaujančių darbuotojų ir ministerijos statistikos skyrių vedėjų bei specialistų – metodinį darbą.

1929 m. parengus valstybės statistikos įstatymo projektą, vietoj Nuolatinės statistikos komisijos buvo įsteigta Statistikos taryba.

Žemės ūkiui tvarkyti buvo sukurta Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija (ŽŪVTM). Nuo 1924 m. birželio 21 d. jos pavadinimas pakeistas į Žemės ūkio ministeriją (ŽŪM).

Iš pradžių Lietuvos statistika buvo decentralizuota. Pavyzdžiui, statistikos skyriai buvo Žemės ūkio ir Miškų departamentuose prie ŽŪVTM.

1923 m. spalio 3 d. ŽŪVTM Žemės ūkio statistikos skyrius buvo priskirtas Centraliniam statistikos biurui.

Tuo metu Lietuva buvo žemės ūkio kraštas, todėl ir daugelis statistinių rodiklių buvo žemės ūkio. Visą tarpukario laikotarpį Lietuvoje žemės ūkis buvo pramonės, vidaus ir užsienio prekybos pagrindas. Žemės ūkis glaudžiausiai buvo susijęs su besikuriančia žemės ūkio žaliavas perdirbančia pramone. Tik vėliau – po Antrojo pasaulinio karo – ši ūkio šaka buvo sparčiai industrializuojama.

Žemės ūkio statistikos uždaviniai įvairiais laikotarpiais buvo tiesiogiai susiję su valstybės ekonomine ir socialine politika. Kiekvienu valstybės raidos etapu keliami atitinkami uždaviniai ir žemės ūkio statistikai, kadangi statistika – tai valstybėje vykstančių reiškinių, padėties, būklės atspindys. Žemės ūkio statistika tiria ir pagal atitinkamus rodiklius apibūdina žemės ūkio reiškinius, procesus, leidžia įvertinti sektoriaus (ūkio šakos) gamybos sąlygas, veiksnius, procesus ir rezultatus, padeda analizuoti vykstančius dėsningumus vietos ir laiko sąlygomis. Žemės ūkio statistika apima visus žemės ūkio produkcijos gamintojus.

Žemės ūkio statistikos ypatumai yra susiję su šios gamybos šakos specifika: žemės ūkio (ypač augalininkystės) produkcija gaunama ir apskaičiuojama tik kartą per metus, pagamintos produkcijos apimtis ir kokybė labai priklauso nuo gamtos veiksnių.

Žemės ūkio statistikos informacijos rengimo plėtra priklauso nuo šalies ir Europos bendrosios žemės ūkio politikos sprendimų, kurių įgyvendinimui stebėti ir pasiektai pažangai vertinti reikalingi išsamūs ir palyginami duomenys. Pastaraisiais metais daug dėmesio skiriama ES teisės aktams, reglamentuojantiems žemės ūkio statistiką, įgyvendinti.

ŽEMĖS ŪKIO STATISTIKA IKI 1940 M.

Tarpukario Lietuvoje vieni pirmųjų svarbių uždavinių buvo sutvarkyti žemės ūkio valdymo santykius, t. y.

įvykdyti žemės reformą, paspartinti kaimų skirstymą vienkiemiais, nusiausinti pernelyg šlapias žemes. Didėjo ariamos žemės ir kultūrinių augalų plotai, derlingumas ir derlius, daugėjo gyvulių, sumažėjo pūdymų plotai, didėjo gyvulių ir gyvulininkystės produktų eksportas. Statistikos duomenimis, 1919 m. gyvulių skaičius buvo mažesnis nei prieš Pirmąjį pasaulinį karą (1913 m.): arklių – 38 proc., galvijų – 48 proc., kiaulių – 44 proc., avių – 30 proc., o jau 1922 m. galvijų buvo 25 proc. daugiau nei 1913 m., 1924 m. – 30 proc. daugiau nei 1922-aisiais.

Tarpukario Lietuvoje ūkininkų ūkių statistinė atskaitomybė buvo organizuota taikant dalinį ir ištinį statistinį stebėjimą. Dalinis statistinis duomenų stebėjimas buvo organizuotas per korespondentinius (respondentinius) ūkininkų ūkius. 1921 m. tokių ūkių buvo apie 100, vėliau įvairiais metais – apie 1500 ir daugiau kaip 2000.

Tuo metu didžioji dalis šalies gyventojų vertėsi žemės ūkio veikla.

Pirmojo visuotinio nepriklausomos Lietuvos gyventojų surašymo (Didžiojoje Lietuvoje 1923 m. rugšėjo 17 d., Mažojoje Lietuvoje (buv. Klaipėdos krašte) 1925 m. sausio 20 d.) duomenimis, Lietuvoje buvo 2 170 616 gyventojų. 76,7 proc. Lietuvos gyventojų gyveno kaimuose – jie vertėsi žemės ūkiu, 23,3 proc. – miestuose ir miesteliuose. Vidutiniškai 1 km² teko apie 39 gyventojus.

Pasėlių plotų ir derlių statistiniai duomenys buvo skelbiami pradedant 1923 m., gyvulių skaičiaus – pradedant 1925 m. Duomenys buvo apytiksliai. Vėliau – 1935 m. – buvo atliktas pasėlių plotų ir gyvulių surašymas.

Norint gauti išsamią informaciją apie žemės ūkį, reikėjo atlikti ištinį stebėjimą, t. y. visuotinį žemės ūkio surašymą. Tam darbui reikėjo gerai parengtų darbuotojų, laiko ir lėšų darbams organizuoti, atlikti ir statistinei medžiagai apdoroti. Lietuva buvo Tarptautinio žemės ūkio instituto (Romoje) narė. Tarptautinio žemės ūkio instituto metinis suvažiavimas 1926 m. priėmė bendrą visoms valstybėms surašymo formulirą ir paskyrė surašymo datą, t. y. 1929 ir 1930 m. Lietuva, kaip šio instituto narė, pasižadėjo laiku atlikti surašymą. Surašymą atliko 53 valstybės. Lietuvoje surašymas pradėtas 1930 m. gruodžio 30 d. ir truko apie 10 dienų, o visi likusieji kintamieji duomenys buvo užfiksuoti pagal jų būklę naktį iš gruodžio 30 į 31 dieną.

Surašymą rengė, atliko ir surinktus duomenis apdorojo Centralinis statistikos biuras.

Iki šio surašymo visuotinių žemės ūkio surašymų nebuvo. Žemės ūkio statistika apie pasėlių plotą, jų būklę, derlių, gyvulių skaičių, darbininkų atlyginimus buvo renkama pagal žemės ūkio korespondentų pranešimus.

Tarpukario Lietuvoje valstybinės statistikos institucijos rėmėsi tarptautinių statistikos institucijų parengtais žemės ūkio surašymo, šios šakos tyrimų programomis, rodiklių sistema.

Buvusiame Klaipėdos krašte statistiniai tyrimai buvo atliekami pagal Vokietijoje nustatytą tvarką, kuri skyrėsi nuo priimtų Lietuvoje. 1925 m. Lietuvoje buvo priimti sprendimai, kuriais suderinta Centralinio ir Klaipėdos krašto statistikos biurų veikla. 1929 m. pastarąjį biurą sudarė 6 struktūriniai padaliniai, iš jų vienas – žemės ūkio skyrius.

Statistiniai rodikliai buvo skelbiami Lietuvos statistikos metraštyje ir kai kuriuose kituose leidiniuose, pavyzdžiui, „Žemės ūkio ministerijos metraštyje 1918–1924 m.“ Statistikos metraščiai buvo leidžiami kasmet. Iki 1930 m. buvo išleisti trys Lietuvos statistikos metraščio tomai: pirmas už 1924–1926 m., antras – už 1927–1928 m., trečiasis – už 1929–1930 m. Iš viso iki 1939 m. imtinai buvo išleista 12 statistikos metraščio tomų. Juos leido Centralinis statistikos biuras. Įvairių statistikos leidinių buvo leidžiama ir daugiau.

Tam tikrą žemės ūkio statistikos darbą atliko vėliau įkurti Žemės ūkio rūmai. 1921 m. buvo sumanyta, kad, sekant kitų Vakarų šalių pavyzdžiu, turėtų kurtis ūkininkų atstovybė, vadinama Žemės ūkio rūmais arba kitaip (pavyzdžiui, Žemės ūkio taryba). Tik 1926 m. buvo priimtas Žemės ūkio rūmų (ŽŪR) įstatymas. Iš tiesų ŽŪR pradėjo veikti antrojoje 1927 m. pusėje.

Valstiečių ūkių biudžeto tyrimai buvo pradėti 1927 m. prie Žemės ūkio rūmų įsteigus Centrinį žemės ūkio sąskaitybės ir ekonomikos biurą. Šis biuras veiklą labiau išplėtė nuo 1933 m. Įvertinti padėtį žemės ūkyje ir jo pelningumą buvo galima turint apibendrintus rodiklius: bendrąsias (bruto) pajamas ir ūkio išlaidas. Turint šiuos rodiklius paprasčiau apskaičiuoti kitus ūkių ekonominės veiklos rezultatus.

Tik sutvarkius žemės ūkio apskaitą buvo ir yra galima įvertinti šios šakos padėtį. Biuras turėdavo apskaityti ir analizuoti valstiečių ūkių gamybos rezultatus pagal Tarptautinio žemės ūkio instituto metodiką bei nurodymus. Kasmet būdavo išleidžiamas leidinys „Žemės ūkio sąskaitybės rezultatai“. Apskaitomų ūkių skaičius įvairiais metais buvo nuo 80 iki 166 ir tik 1937–1939 ūkiniais metais sudarė 250–260 ūkių.

VOKIEČIŲ OKUPACIJOS LAIKOTARPIS

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, valstybės buvo priverstos atsakyti surašymų, o teritorijų ribų keitimas apsunkindavo surašymo rezultatų palyginamumą.

Prasidėjus Vokietijos ir SSRS karui ir vokiečiams užėmus Lietuvą, Latviją, Estiją ir Baltarusiją buvo sukurtas naujas administracinis vienetas „Rytų kraštas“ („Ostland“). Prie Lietuvos buvo prijungtos Ašmenos ir Svyrių apskritys, Benekonių ir Vidžių valsčiai (4618 km²). Lietuva buvo paversta „generaline sritimi“ („Generalbezirk Litauen“), kuriai vadovavo Trečiojo reicho vyriausybės paskirtas generalinis komisaras („Generalkommissar in Kauen“). Lietuvos generalinės srities teritorija buvo suskirstyta į 6 apygardas: Kauno miesto, Kauno srities, Vilniaus miesto, Vilniaus srities, Šiaulių ir Panevėžio sričių su apygardų komisariatais („Gebietskommissariaten“) ir paskirti apygardų komisarai.

Sukūrus civilinę valdžią, imtasi žemės ūkio, kaip ir viso tautos ūkio, pajungimo savo interesams, jo pertvarkymo, gamybos bei paskirstymo karui ir okupaciniam režimui išlaikyti. Žemės ūkis privalėjo aprūpinti maisto produktais kariuomenę Rytų fronte, vietoje esančius okupacinės kariuomenės dalinius, okupantų valdininkus, okupacijos reikalams perdirbamąją pramonę žemės ūkio žaliavomis ir pan.

1942 m. vasarą vyko Lietuvos žemės ūkio surašymas. Duomenys buvo spausdinti leidinyje „Statistische Berichte für das Ostland“. Surašymo duomenys buvo panaudoti skiriant valstiečiams žemės ūkio prievoles ir mokesčius. Kiekvienam valstiečių ūkiui prievolių normos buvo nustatomos priklausomai nuo valsčiui skirtų prievolių dydžio, ūkio dydžio ir ariamos žemės, gyvulių ir paukščių skaičiaus. Surašymo duomenys nebuvo tikslūs, kadangi valstiečiai slėpė ūkio dydį, siekdami išvengti didesnių prievolių.

Generalinis komisariatas Lietuvai kiekvieniems metams nustatydavo žemės ūkio produktų privalomuosius pristatymus, kurie buvo paskirstomi apygardoms, apskritims ir valsčiams.

ŽEMĖS ŪKIO STATISTIKA SOVIETINIAIS METAIS

Sovietinės statistikos laikotarpis prasidėjo 1940 m. pabaigoje. Tų metų gruodžio 17 d. buvo priimtas Vyriausybės nutarimas, kuriame nurodyta „įsteigti respublikinę Liaudies ūko apskaitos valdybą, perduodant jai Lietuvos TSR Liaudies komisariato Centrinio statistikos biuro personalą, turtą ir visą medžiagą. Finansų Liaudies komisariato sistemoje esamąjį statistikos biurą panaikinti“.

Jau pirmąjį sovietmečio dešimtmetį Lietuvos centrinės valdymo ir kitos įstaigos buvo reorganizuojamos, derinant jas prie SSRS valdymo struktūrų. Lietuvoje Liaudies ūkio apskaitos valdyba buvo sąjunginė respublikinė, t. y. buvo pavaldi Respublikos ministrų tarybai ir to paties pavadinimo

SSRS Valstybinės plano komisijos Centrinei liaudies ūkio apskaitos valdybai, kuri 1941 m. pradžioje buvo pavadinta SSRS Valstybinės plano komisijos Centrine statistikos valdyba. Ši institucija, nepaisant pavadinimų keitimo, centralizuotai vadovavo apskaitai ir statistikai. Statistikos darbas buvo orientuotas vien į valstybės interesus. Tai diktavo vienas bendrosios valstybinės statistikos principas, bendra SSRS respublikų statistikos metodologija ir organizacija, sąjunginių respublikų valstybinių statistikos valdybų (komitetų) pavaldumas SSRS Valstybinei statistikos valdybai (komitetui).

1944 m. Lietuvoje buvo atkuriamą politinė sistema, buvusi iki Antrojo pasaulinio karo, o kartu ir visos valdymo ir kitos institucijos.

Ypač griežta statistinio darbo centralizacija buvo pokario laikotarpiu. Statistikos darbui Sovietų Sąjungoje vadovavo Centrinė statistikos valdyba (CSV) įkurta prie TSRS Ministrų Tarybos. TSRS CSV buvo Žemės ūkio statistikos valdyba, kuri šalies mastu centralizuotai planavo, organizavo ir vykdė įvairius žemės ūkio statistikos darbus: rengė ir tvirtino statistinių ataskaitų formas žemės ūkio įmonėms ir paruošų organizacijoms, tvirtino statistinių rodiklių minimumą, rengė darbų programas, metodikas ir nurodymus, organizavo statistinių duomenų rinkimą, juos apibendrindavo, analizuodavo ir teikdavo duomenis Tarybų Sąjungos vyriausybei bei Valstybiniam plano komitetui, suinteresuotoms ministerijoms, įvairioms įstaigoms ir mokslinių tyrimų institutams.

Žemės ūkio statistikos valdybos buvo ir sąjunginių respublikų Centrinėse statistikos valdybose. Jos atlikdavo TSRS CSV suplanuotus darbus respublikose, be to, organizavo ir atliko papildomus statistikos darbus, atsižvelgdamos į šalies ūkinio poreikius bei ekonomikos ypatumus. Paprastai šie papildomi darbai buvo atliekami šalies vyriausybei pavedus.

Tiesioginis žemės ūkio statistikos darbų atlikėjas buvo rajoniniai informacijos skaičiavimo centrai (RISC), rajoninės informacijos skaičiavimo stotys (RISS). Jie rinko visus reikalingus duomenis, juos tikrino, sistemino ir siuntė respublikinei CSV. Pagrindinis šių centrų bei stočių uždavinys – organizuoti statistikos darbą taip, kad duomenys būtų gaunami laiku, tikslūs ir patikimi. Dėl to jie nuolat kontroliavo, ar statistiniai duomenys tikslūs, organizavo seminarus, kuriuose mokė žemės ūkio įmonių darbuotojus teisingai pildyti statistines ataskaitas.

Žemės ūkio produkcija buvo gaminama valstybinėse ir kooperatinėse žemės ūkio įmonėse, nemaža jos dalis – asmeniniuose kolūkiečių, darbininkų ir tarnautojų sodybinuose sklypuose.

Sovietiniais metais duomenis apie žemės ūkio augalų pasėlius, sodus ir uogynus, gyvulių ir paukščių skaičių, traktorius ir kitas žemės ūkio mašinas bei ūkinius pastatus teikdavo kolūkiai ir tarybiniai ūkiai. Gyventojų asmeniniuose sklypuose pagamintos produkcijos kiekis buvo nustatomas skaičiavimo metodu, naudojant gyventojų šeimų biudžetų tyrimų duomenis ir administracinius dokumentus (apylinkių vykdomųjų komitetų ūkio knygas). Periodiškai, kas penkeri metai, buvo atliekami gyvulių surašymai, kas 10 metų – žemės ūkio augalų pasėlių, sodų ir uogynų surašymai. Duomenys buvo skelbiami Centrinės statistikos valdybos leidžiamuose leidiniuose „Žemės ūkis“ ir statistikos metraščiuose.

ŽEMĖS ŪKIO STATISTIKA ATKŪRUS LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĘ

Lietuvos ir ES asocijuotos narystės sutartyse iškelta daug reikalavimų žemės ūkio informacinės sistemai. Žemės ūkio statistika turėjo būti sutvarkyta taip, kad atitiktų Europos Sąjungos statistikos standartus. Statistikos pagrindas yra apskaita, todėl visų pirma reikėjo sutvarkyti apskaitą, ją priderinti prie ES standartų.

Įgyvendinant žemės reformą susikūrė naujos ūkinės struktūros ir nauji ūkių tipai. Visa šalies žemės ūkio paskirties žemė šiuo metu pagal naudotojų grupes pasiskirsto taip:

- privati fizinių asmenų žemė – 72,7 proc.;
- privati juridinių asmenų žemė – 3,2 proc.;
- gyventojų asmeninio ūkio žemė, naudojama nuomos teise – 3,1 proc.;
- fizinių asmenų nuomojama žemė – 8,3 proc.;
- sodininkų bendrijų ir jų narių naudojama žemė (privati ir nuomojama) – 0,6 proc.;
- valstybės įmonių, mokslo ir mokymo įstaigų nuomojama žemė – 0,4 proc.;
- žemės ūkio įmonių (bendrovių ir bendrijų) nuomojama iš valstybės žemė – 2 proc.;
- nesuteikta naudotis ir neišnuomota žemės ūkio paskirties žemė – 9,7 proc.

Siekiant turėti tikslus duomenis, leidžiančius įvertinti pokyčių žemės ūkyje tendencijas, reikia apskaičiuoti ir įvertinti gautus duomenis apie žemės produkcijos gamybą visų tipų žemės naudotojų ūkiuose.

Žemės ūkio statistikos tikslas yra rengti ir teikti vartotojams kokybišką ir aktualią žemės ūkio statistiką, kuri leistų analizuoti žemės ūkio produkcijos gamybos padėtį, formuoti žemės ūkio politiką bei pagrįsti Europos Sąjungos paramą. Rengiami žemės ūkio statistiniai duomenys ir toliau išliks labai

svarbūs bendrajai žemės ūkio politikai vykdyti, naujoms politikos problemoms – kaimo plėtrai, aplinkos apsaugos suderinamumui ir poveikiui, maisto saugai spręsti.

Turimi statistikos duomenys leidžia įvertinti bendrąsias žemės ūkio raidos tendencijas, pagrindinius rodiklius palyginti su kitų šalių rezultatais. Rengiami ir skelbiami duomenys apie žemę, jos pasiskirstymą naudmenomis, pasėlius, gyvulių skaičių, augalininkystės ir gyvulininkystės produkcijos apimtį, ji įvertinama ir pinigine išraiška. Yra duomenų apie žemės ūkio darbuotojų skaičių ir sudėtį. Pateikiama ūkininkų ir kitų gyventojų ūkių (įskaitant mažus ūkius) ir žemės ūkio bendrovių statistika. Tenka pažymėti, kad yra ir nemažai abejojančių dabartinės žemės ūkio statistikos patikimumu žmonių. Todėl reikia papildomų argumentų statistikos teikiamų rodiklių objektyvumui įrodyti, naujiems projektams pagrįsti.

Suprantama, būtų netikslu teigti, kad žemės ūkio statistika yra visiškai patikima. Ją rengiant taip pat kyla įvairių sunkumų. Statistikos patikimumas labai priklauso nuo respondentų teikiamų duomenų tikslumo.

ATSKIRŲ ŽEMĖS ŪKIO SRIČIŲ STATISTIKOS RENGIMAS

Žemės ūkio produkcijos gamybos statistika. Žemės ūkio augalų pasėlių ir derliaus, gyvulių skaičiaus ir gyvulininkystės produkcijos gamybos statistiniai duomenys renkami iš ūkininkų ir šeimos ūkių, žemės ūkio bendrovių ir įmonių. Žemės ūkio bendrovėms ir įmonėms yra taikoma ištinė atskaitomybė. Statistiniams duomenims iš ūkininkų ir šeimos ūkių surinkti taikomas imčių metodas. Ūkiai atrenkami iš Statistinio ūkių registro. Jų imtis (per 10 000 respondentų) patikimiau reprezentuoja šalies visumą, apskritis ir savivaldybes. Dėl per mažo respondentų skaičiaus nepakankamai tikslūs kai kurie mažesnių teritorijų rodikliai ir visai neskaičiuojami atrankinių tyrimų pagrindu rodikliai pagal seniūnijas. Kiek seniūnijoje yra ūkininkų ir kokius augalus arba kokius gyvulius auginą, sugrupuoti juos pagal pasėlių plotą ir auginamų gyvulių skaičių, kiek ūkininkai turi žemės ūkio technikos, pastatų ir daugelis kitų rodiklių gaunami atliekant visuotinius žemės ūkio surašymus. Šių rodiklių pagrindu nustatomos realesnės produkcijos pardavimo kvotos, tiksliau skaičiuojami žemės ūkio našumo rodikliai.

Bendrosios žemės ūkio politikos vertinimams atlikti vis dažniau prireikia įvairios ir išsamios statistinės informacijos. Bendrojoje žemės ūkio politikoje vis daugiau dėmesio skiriama žmonių

mitybai, todėl būtina detali informacija apie žemės ūkio produktų kokybę, moksleivių aprūpinimą vaisiais, maisto produktų kainų pokyčius ir klimato kaitą.

Didėjant maisto produktų saugos svarbai iškylo poreikis turėti išsamią statistinę duomenų bazę, tai yra duomenis apie ekologiškų maisto produktų gamybą, jų suvartojimą, prekybą ir kitus rodiklius. Ekologinių ūkių skaičius ir ekologiškų produktų rinka mūsų šalyje sparčiai auga. Todėl labai svarbu turėti patikimus duomenis apie ekologinius žemės ūkio produktus gaminančius ūkius bei jų užaugintos produkcijos kiekį. Bendradarbiaujant su Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija rengiami ir skelbiami duomenys apie ekologinę žemės ūkio produkcijos gamybą, trąšų ir pesticidų panaudojimą žemės ūkyje.

Maisto saugos statistika teikia duomenis apie saugius maisto produktus žmonių vartojimui, nepaisant to, ar jie yra pagaminti šalyje ar importuoti. Aktualu turėti informaciją nacionaliniu ir regionų lygiu. Šie duomenys yra priemonė maisto saugumo rizikai įvertinti (ligų paplitimą, jų dažnumą), taikant bendros metodikos principą „nuo lauko iki stalo“, kuris apima visą maisto produktų gamybos grandinę – pašarus, pirminę žemės ūkio produktų gamybą, maisto produktų perdirbimą, saugojimą, transportavimą ir prekybą. Kadangi ekologiškai žemės ūkio produkcijos gamybai skiriamos didesnės išmokos, labai svarbu, kiek tokios pagamintos produkcijos pateikiama vartotojui. Žemės ūkio statistikai rengti siekiama plačiau panaudoti administracinius duomenų šaltinius, t. y. Nacionalinės mokėjimų agentūros prie Žemės ūkio ministerijos pasėlių deklaravimo, VĮ Žemės ūkio informacijos ir kaimo verslo centro duomenis, VĮ „Ekoagros“ duomenis apie ekologinį ūkininkavimą.

Analizei ir ateities planams rengti reikia patikimų duomenų, kuriuos galima gauti tik atliekant visuotinį žemės ūkio surašymą.

Žemės ūkio surašymai – tai vienas iš svarbiausių darbų, atliekamų siekiant gauti įvairiapusę informaciją apie žemės ūkį, kuri nusako šio sektoriaus ilgalaikius ir trumpalaikius gamybos pokyčius, kaimo ekonominę ir socialinę infrastruktūrą.

Pasauliniuose žemės ūkio surašymuose, kuriuos pradėjo Tarptautinis žemės ūkio institutas, o vėliau tęsė Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacija, dalyvavo daug valstybių: 1930 m. – 53, 1950 m. – 81, 1960 m. – 100, 1970 m. – 111, 1980 m. – 86, 1990 m. – apie 120 valstybių.

Lietuvoje dar 1528 m. atliktas (nuo 1507 m. rengtas) visuotinis Lietuvos gyventojų ir jų turto bei prievolių surašymas. Buvo surašyti ne tik gyventojai (susikirstant juos padėties ir tarnybos požiūriu), bet ir laikomų gyvulių skaičius, atskirai pažymint, kiek yra jungų arba žagrių, kiek žmonių žemę dirba, kiek

mokesčių moka ir kokios rūšies prievolių turi, kokius javus augina.

Panašūs surašymai buvo pakartoti 1565 ar 1567 m. Daugumoje Europos šalių tokie surašymai atlikti tik XVII amžiaus pabaigoje. Anksčiausiai šis darbas pradėtas Anglijoje, kuri 1080–1087 m. atliko surašymus ir juos fiksavo vadinamojoje Nuosavybės aprašymo knygoje (angl. *Domesday Book*).

Nuo pat Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacijos (angl. FAO) susikūrimo pradžios ši organizacija rengia surašymo programą, teikia šalims reikiamą pagalbą. Surašymai vyko šalyse kas dešimt metų, 1950, 1960, 1970, 1980, 1990, 2000, 2010 m.

Programą sudaro apibrėžimai, koncepcijos, standartai, vadovavimo principai, skirti padėti šalims gauti surašymo metu palyginamą duomenų bazę tarptautiniu mastu, t. y. duomenis apie ūkių skaičių pagal jų dydį, gyvulius suskirstant pagal lytį, amžių, rūšį, skaičių, žemės panaudojimą – pagal žemės ūkio augalų rūšis ir kt.

Maisto ir žemės ūkio organizacija šalims rekomenduoja laikytis vienodos Žemės ūkio surašymo programos, kiek tai leidžia šalies sąlygos ir praktika.

Visuotinio surašymo poreikis akivaizdus. Tai, kad surašymo reikia nacionalinėms reikmėms ir tarptautiniams palyginimams, patvirtina ir keletas sakinių iš 1930 m. leidinio „Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo rezultatai“ įvado:

„Įvykęs 1930 – Vytauto Didžiojo – metais gruodžio mėn. 30 d. visuotinis žemės ūkio surašymas Lietuvoje buvo pirmutinis. Nei prieš karą nei atgavus nepriklausomybę, ištisinių žemės ūkio surašymų nebuvo daroma. Žemės ūkio statistika – apie pasėlių plotą, pasėlių stovį, derlių, gyvulių skaičių ir darbininkų atlyginimą – rėmėsi žemės ūkio korespondentų pranešimais.

Ž. ū. surašymo klausimas buvo kilęs 1923 m., kada buvo daromas gyventojų surašymas, bet jis buvo atidėtas tolimesniam laikui. 1924 m. Tarptautinio Žemės ūkio Instituto visuotinis suvažiavimas nutarė kviesti visas valstybes padaryti visuotinį žemės ūkio surašymą vienu laiku ir bendra programa. Vienu laiku atliktas pasaulinis žemės ūkio surašymas, Instituto nuomone, leis palyginti atskirų kraštų statistikos davinis, o vienoda programa atliktas darbas palengvins tų davinų tyrinėjimą.“

Žemės ūkio surašymais siekiama trijų pagrindinių tikslų:

- gauti bendruosius duomenis pagal ūkius ir pagrindinius žemės ūkio požymius, kurie būtų naudojami kaip įverčių bazė tarp žemės ūkio surašymų;
- sukurti bendrą žemės ūkio subjektų visumą kitiems atrankiniams žemės ūkio statistiniams tyrimams;

- gauti duomenis pagal mažus administracinius vienetus bei detalius kombinuotus pagal struktūrinius požymius ūkių grupavimus.

Kadangi žemės ūkio surašymai atliekami nedažnai – kas dešimt metų, žemės ūkio požymiai tiriami tik tie, kurie keičiasi palyginti lėtai. Pavyzdžiui, surašymo metais buvusi sausra, kokios nors ligos epidemija ar kita yra netipiški surašymui įvykiai.

Rengiant surašymo programą reikia pasirūpinti, kad anksčiau minėti veiksniai neigiamai nepaveiktų pagrindinių surašymo tikslų. Be to, nustatant surašymo tikslus reikia atidžiai sulygtinti turimus išteklius su poreikiais.

Žemės ūkio surašymo statistinis vienetas yra ūkis, užsiimantis žemės ūkio produkcijos gamyba, vadovaujamas vieno asmens, kuriam priklauso auginami gyvuliai, o žemė visiškai arba iš dalies naudojama žemės ūkio produkcijos gamybos tikslams, nepriklausomai nuo ūkio teisinio statuso ir dydžio.

2003 m. visuotinis žemės ūkio surašymas buvo pirmasis po nepriklausomybės atkūrimo, jo metu buvo patikslinti jau turimi ir surinkti nauji reikalingi duomenys.

Surašymų metu buvo surašomi privačios žemės savininkai ir žemės ūkio veiklos subjektai, renkami duomenys apie žemę ir jos naudojimą, gyvulių skaičių, turimus pastatus ir žemės ūkio techniką, darbo jėgą.

Visi šie išvardyti rodikliai neapima daugelio svarbių žemės ūkio aspektų, pavyzdžiui, produkcijos gamybos, derlingumo ir pan., kurie nors ir yra labai svarbūs, netinka tokiai daugiataksiškai registracijai, atliekama per gana trumpą surašymo laiką. Šiuos aspektus rekomenduojama įtraukti į atrankinius tyrimus arba kitus duomenų šaltinius, kurie labiau atitinka einamosios statistikos tikslus.

Siekiant įvertinti žemės ūkio ir su juo susijusių aplinkosaugos politikos plėtrą, 2010 m. žemės ūkio surašymo metu bus papildomai tiriami žemės ūkio gamybos metodai, į surašymo programą bus įtraukti aplinkos apsaugos ir kaimo plėtros duomenys.

Žemės ūkio struktūros tyrimai atliekami visose Europos Sąjungos šalyse siekiant užfiksuoti sparčiai vykstančius ūkių skaičiaus ir veiklos pokyčius tarp žemės ūkio surašymų. Šio tyrimo metu žemės naudotojams pateikiami klausimai yra iš esmės tie patys kaip ir per visuotinį žemės ūkio surašymą. Tyrimai atliekami kas dveji metai pagal reglamentais nustatytą tvarką, t.y. 2003, 2005, 2007 m., o po 2010 m. visuotinio žemės ūkio surašymo žemės ūkio struktūros tyrimas bus atliekamas kas treji metai – 2013 ir 2016 m. Kadangi 2003 m. Lietuvoje vyko visuotinis žemės ūkio surašymas, duomenys buvo renkami atsižvelgiant į žemės ūkio struktūros tyrimo reglamento reikalavimus.

Dėl nemažų ekonomikos ir statistikos skirtumų šalims leidžiama pasirengti ir atlikti žemės ūkio surašymus ir žemės ūkio struktūrinius tyrimus atsižvelgiant į savo specifinius ypatumus. Taip pat surašymo arba tyrimo programoje rekomenduojama taikyti standartinę minimaliausią žemės ūkio surašymo arba žemės ūkio struktūros tyrimo programą.

Birželio mėnesį atliekamas žemės ūkio struktūros tyrimas – ūkininkų apklausa. Šio tyrimo, kaip ir visuotinio žemės ūkio surašymo, pagrindiniai anketos rodikliai yra šie: ūkio adresas, teisinė forma, gamybos tikslas, naudojama žemė pagal naudmenas ir nuosavybę, pagrindinių žemės ūkio augalų pasėlių plotai, gyvulių ir paukščių skaičius pagal pagrindines grupes, traktorių mašinų ir įrenginių skaičius, darbuotojų skaičius, kaimo plėtra (ar ūkis užsiima kita veikla).

Šiam tyrimui ūkiai atrenkami iš Statistinio ūkių registro, sukurto 2003 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenų bazės pagrindu. Pagrindinis atrankos kriterijus buvo ūkio ekonominis dydis, kuris išreiškiamas europinio dydžio vienetais (EDV). Europos Komisijos nustatytas vienas EDV lygus 1200 eurų, arba 4620 litų.

Tyrimui atrenkama apie 60 tūkstančių ūkininkų ir šeimos ūkių ir visos žemės ūkio bendrovės ir įmonės. Ūkininkų ir šeimos ūkius lanko klausėjai.

2007 m. vykęs žemės ūkio struktūros tyrimas parodė, kad Lietuvos ūkiai stambėjo: mažesnių ūkių skaičius sumažėjo arba jie visiškai nutraukė žemės ūkio veiklą, o dideli ūkiai turėjo didesnius pasėlių plotus, laikė daugiau gyvulių. Vidutinis ūkio dydis pagal žemės ūkio naudmenų plotą padidėjo nuo 9,3 ha 2003 m. iki 11,1 ha 2007 m.

Tyrimo duomenys labai svarbūs. Jie leidžia palyginti Lietuvos ir kitų ES šalių žemės ūkį ir numatyti jo plėtrą.

Statistinio ūkio registro kūrimas. Lietuvos žemės ūkio statistikai labai reikšmingi yra registrai, kurių pagrindu atliekami atrankiniai tyrimai, formuojamas ūkininkų respondentų, teikiančių duomenis apie savo veiklą, tinklas. Statistinio ūkių registro paskirtis – rinkti, kaupti ir sisteminti duomenis apie Lietuvos ūkininkus: jų skaičių, žemės plotą ir jo paskirstymą pagal naudmenas, pasėlius, gyvulius, ūkio inventorių.

Remiantis 2003 m. visuotinio žemės ūkio surašymo duomenimis atsirado galimybė sukurti statistinį ūkių, gaminančių žemės ūkio produktus, registrą. Jo pagrindu rengiama informacija apie ūkių skaičiaus pokyčius, nustatomi statistinių tyrimų būdai ir žemės ūkio veiklas reprezentuojančios imtys. Statistinis ūkių registras nuolat atnaujinamas

remiantis valstybės registų ir kitų administracinių šaltinių bei atliekamų statistinių tyrimų duomenimis. Taip tikimasi užtikrinti patikimos žemės ūkio statistikos, patenkinsiančios nacionalinius bei Europos Sąjungos statistinės informacinės sistemos poreikius, rengimą ir gerokai sumažinti respondentų statistinės atskaitomybės našta.

Monetarinė žemės ūkio statistika. Žemės ūkio produktų supirkimo kainų indekso sudarymo tikslas yra įvertinti žemės ūkio produktų supirkimo kainų pokyčius, panaudojant šį rodiklį makroekonomikos ir kitiems rodikliams palyginamosiomis kainomis perskaičiuoti. Rodiklis reikalingas žemės ūkio raidai analizuoti, analitiniams ir prognozavimo tikslams.

Žemės ūkio produktų supirkimo kainų indeksai skaičiuojami nuo 1993 m. Reikalingi statistiniai duomenys gaunami atliekant produktų supirkimo kainų statistinį tyrimą, kurio tikslas yra surinkti iš produktų supirkimo ir perdirbimo įmonių statistinius duomenis apie supirtą žemės ūkio produktų kiekį ir išmokas ir gautų statistinių duomenų pagrindu apskaičiuoti įvairių laikotarpių žemės ūkio produktų supirkimo kainų indeksus.

Statistinis tyrimas žemės ūkio produkcijos gamybos reikmėms įsigytų prekių kainų indeksams skaičiuoti atliekamas nuo 1993 m. Statistiniam tyrimui kiekviename rajone atrenkama po tris žemės ūkio bendroves arba įmones, kurios pateikia statistinius duomenis apie tai, kokiomis kainomis bendrovė arba įmonė pirko žemės ūkio produkcijos gamybai reikalingas prekes.

Žemės ūkio makroekonominės analizės tikslams sukurta žemės ūkio ekonominių sąskaitų sistema, kurios paskirtis yra analizuoti žemės ūkio produkcijos gamybos procesą, sukurtą pridėtinę vertę ir apskaičiuoti žemės ūkio subjektų iš žemės ūkio gaunamas pajamas. Žemės ūkio ekonominės sąskaitos yra tarpinės sąskaitos nacionalinėms sąskaitoms sudaryti. Žemės ūkio ekonominės sąskaitos atitinka nacionalinių sąskaitų struktūrą, jų sudarymo taisykles ir metodus.

Lietuvoje žemės ūkio ekonominės sąskaitos sudaromos nuo 1995 m. pagal bendrą Europos Sąjungos šalyse taikomą metodiką.

Kadangi žemės ūkio ekonominės sąskaitos yra Europos mastu standartizuota informacijos sistema ir rodiklių skaičiavimo metodika yra griežtai reglamentuota, ja remiantis galima vertinti Europos šalių žemės ūkių būklę, kiekvienos šalies ūkių konkurencingumą, palyginti su kitomis šalimis.

Vykdamas bendrą žemės ūkio politiką nuolat stebima žemės ūkio padėtis, ūkininkų veiklos ekonominė ir finansinė būklė. Tam padeda Ūkių apskaitos duomenų tinklas – unifikuota Europos

Sąjungos šalių informacinė sistema, atspindinti prekinę produkciją gaminančių ūkių veiklą. ES informacinę sistemą sudaro duomenys apie žemės ūkio subjektų veiklą, kurie kaupiami Europos Sąjungos ūkių apskaitos duomenų tinkle. Šis tinklas įkurtas 1965 m. Tai tarptautinė sistema, kurią sudaro regioninių ir nacionalinių sistemų duomenys, surinkti iš tam tikrų regionų bei valstybių ūkių. Kiekviena Europos Sąjungos valstybė narė parengia metines ūkių veiklos apžvalgas. Lietuvoje žemės ūkio produkcijos gamintojų, įtrauktų į Ūkių apskaitos duomenų tinklą, veiklos apskaitos rezultatų tyrimo duomenys skelbiami nuo 1996 m. 2001 m. priimti teisės aktai dėl ūkių apskaitos duomenų tinklo kūrimo ir žemės ūkio produkcijos gamintojų veiklos rezultatų tyrimo tvarkos. Juose nustatyta, kad Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas bei Lietuvos žemės ūkio konsultavimo tarnyba yra atsakingi už šios sistemos sukūrimą ir plėtrą.

Žemės ūkio produktų balansų sudarymas. Žemės ūkio produktų balansai skaičiuojami nuo 1988 m. Žemės ūkio produktų balansai parodo pagrindinių žemės ūkio išteklių formavimą, žemės ūkio produktų judėjimą nuo jų pagaminimo momento iki galutinio panaudojimo ir šalies apsirūpinimą savos gamybos produkcija.

Iki 2000 m. buvo skaičiuojami kalendorinių metų balansai pagal pagrindines žemės ūkio produktų grupes. Siekiant suvienodinti ir patobulinti balansų skaičiavimo metodiką, pasiekti statistinių duomenų palyginamumo su kitų Europos Sąjungos šalių sudaromais balansais, 2000 m. buvo įdiegta metodika, pagal kurią skaičiuojami bendri ir pagal rūšis augalininkystės, o nuo 2003 m. – bendri ir pagal rūšis gyvulininkystės produktų balansai. Sudaromi tiek kalendorinių, tiek ūkininkų metų augalininkystės produktų balansai. Skaičiuojami javų, ankštinių augalų, cukraus, bulvių, vaisių, daržovių, mėsos, pieno, kiaušinių ir kai kurių kitų produktų balansai. Iš viso skaičiuojami 198 produktų balansai, iš jų augalininkystės produktų – 131, gyvulininkystės produktų – 67.

STATISTINĖS INFORMACIJOS PATEIKIMAS VARTOTOJAMS

Statistinė informacija apie žemės ūkio veiklą ir aplinkosaugos būklę skelbiama pagal apskritis ir savivaldybes.

Statistiniai duomenys apie žemės ūkio augalų pasėlius, derlių ir derlingumą, gyvulių skaičių ir gyvulininkystės produkcijos gamybą šalies mastu skaičiuojami ir skelbiami nuo 1939 m.

Kiekvieną mėnesį vartotojai informuojami apie žemės ūkio produktų supirkimo kainas ir jų pokyčius, kas ketvirtį – žemės ūkio produkcijos gamybos reikmėms įsigytų prekių kainų indeksus.

Žemės ūkio surašymo duomenys skelbiami šalies mastu, pagal apskritis, savivaldybes ir seniūnijas. Pagal seniūnijas skelbiami pagrindiniai visuotinių žemės ūkio surašymo duomenys: ūkių skaičius, ūkių grupavimas pagal ekonominį dydį,

išreiškiamą europinio dydžio vienetais (EDV), žemė ir jos naudojimas, žemės ūkio augalų pasėliai, gyvulių skaičius, žemės ūkio veikloje užimtų darbuotojų skaičius.

Pagrindiniai statistinės informacijos vartotojai yra valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos, žiniasklaida, verslo ir mokslo atstovai, Europos ir tarptautinės institucijos, studentai ir moksleiviai.

LITERATŪRA

1. Balčiūnas, V. 1938: Lietuvos kaimų žemės tvarkymas. Istorijos, ūkio ir statistikos šviesoje, Kaunas: Žemės reformos valdyba.
2. Bubnys, A. 1998: *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Lietuvos tautinis kultūros fondas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
3. Bulavas, J. 1969: *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas (1941–1944)*, Vilnius.
4. Dauparas, J. 1966: *Žemės ūkio švietimas*, studija, Čikaga.
5. *Kovos keliais*. Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos 15-kos metų sukakčiai paminėti, almanachas, Klaipėda: 1938.
6. Lietuva. red. V. Maciūnas, *Lietuvių enciklopedija*. 2-asis leidimas, T. 15, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1991.
7. Lietuvos centrinio valstybinio archyvo bylos, CVA, f. R-111.928.
8. Lietuvos novelos: veikiančiųjų 1935.III.16 d. Lietuvos įstatymų ir įsakymų, paskelbtų Vyriausybės žiniuose. Nr. 1-476 rinkinys, sud. K. Šalkauskis ir kt., Kaunas: Spaudos fondas, 1935.
9. *Lietuvos statistika XX amžiuje*, straipsnių rinkinys, Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 1999.
10. *Lietuvos statistikos metraštis 1932 m.*, Kaunas: Finansų ministerija, Centralinis statistikos biuras, 1933.
11. *Lietuvos statistikos metraštis 1939 m.*, T. 12, Vilnius: Centralinis statistikos biuras, 1939.
12. *Lietuvos TSR liaudies ūkis*, Statistikos duomenų rinkinys, Vilnius: Valstybinė statistikos leidykla, Lietuvos skyrius, 1957.
13. *Lietuvos TSR liaudies ūkis per 40 metų*, jubiliejinis statistikos metraštis, Vilnius: leidykla Mintis, 1980.
14. *Lietuvos užsienio prekyba 1938 m.*, T. 11., Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1939.
15. *Pirmasis visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas, 1930 – Vytauto Didžiojo – metai gruodžio 30 d.*, T. I–IV, Kaunas: Centralinis statistikos biuras, 1932.
16. Povilaitis, B. 1988: *Lietuvos žemės ūkis, 1918–1940: jo raida ir pažanga*, Torontas: Br. Povilaičio knygos leidimo fondas.
17. Genienė, M. 1998: *Bendroji ir žemės ūkio statistika*, mokymo priemonė aukštesniųjų žemės ūkio mokyklų studentams, Vilnius: leidykla „Margi raštai“.
18. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, T. 3, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1987.
19. *Visuotinio 2003 m. žemės ūkio surašymo rezultatai*, Vilnius: Statistikos departamentas prie LRV, 2005.
20. *Žemės ūkio ministerijos metraštis 1918–1924 m.*, Žemės ūkio ministerijos leidinys, Kaunas: Valstybinė spaustuvė, 1927.
21. *Žemės ūkio ministerijos metraštis XX*, 1918–1938, Kaunas: 1939.
22. *Žemės ūkio rūmų 1929, 1930–1932, 1936–1938, 1939 01 01–1940 01 01 apyskaitos*, Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidiniai, 1930.V.D.M., 1934, 1940, 1942.